

się teza o wykorzystaniu dorobku Schultzego przez Sotzmanna przy opracowaniu drukowanych map powiatowych Nowej Marchii. Autor porównał mapy powiatu chojeńskiego Schultzego i Sotzmanna „jako obszaru o najlepiej rozwiniętej sieci osadniczej” i stwierdził „liczne zapożyczenia od tego pierwszego (np. zasięgu lasów, biegu rzek, a także orografii)”, a także uzupełnienia dokonane na podstawie kartografików Güssefelda dotyczące nazw miejscowości i elementów zagospodarowania terenu, takich jak młyny czy wiatraki. Trafne są także spostrzeżenia Skryckiego dotyczące map Schultzego jako źródeł historycznych. Podkreślił on, że nieznamość wśród polskich historyków kartografii dorobku tego zapomnianego kartografa nie może dziwić, ponieważ kartografia pruska rzadko była przedmiotem badań. Natomiast niezrozumiałe, jak słusznie stwierdził Autor, jest pomijanie dwóch map Schultzego dotyczących pogranicza Polski z Brandenburgią przez badaczy stosunków polsko-pruskich doby rozbiorów Rzeczypospolitej. Mapy Schultzego, zdaniem Autora, dokładnie (choć niejednolicie) oddają stan zagospodarowania kartowanego terytorium, jego organizację administracyjną, pozwalając zrekonstruować po części krajobraz naturalny, a po części kulturowy, w szczególnym stopniu ten ostatni jako będący wynikiem działalności melioracyjnej i osadniczej. Ponadto dodał, że kartografika będące ważnymi „źródłami dla historyków gospodarczych, politycznych (mapy pogranicza polsko-pruskiego), mogą stać się postawą do badań nad osadnictwem oraz rozwojem przestrzennym miasteczek i wsi” (s. 116).

Pomimo zgłoszonych krytycznych i polemicznych uwag, recenzowaną pracę należy ocenić jako nowatorską i wartościową. Jest to druga książka tego Autora dotycząca rzadko podejmowanej przez polskich badaczy problematyki dziejów kartografii pruskiej. Tym razem R. Skrycki sięgnął po dzieła kartografa zapomnianego, które stanowiły znaczący wkład w rozwój nowoczesnej kartografii Królestwa Pruskiego w 2. połowie XVIII w. W efekcie otrzymaliśmy dokładną, chociaż niejednolitą, analizę wszystkich map autorstwa G. O. Schultzego. Istotną częścią książki są aneksy, zwłaszcza prezentujące osiemnastowieczne regulaminy i instrukcje dla mierniczych pruskich. Niezwykle cenny jest materiał ilustracyjny, przede wszystkim tablice, na których zreprodukowano kartografika stanowiące najważniejszą część dorobku Schultzego oraz kilka map autorstwa Güssefelda i Sotzmanna.

Henryk Bartoszewicz

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

Powstanie styczniowe, red. Alina Jurkiewicz-Zejdowska, Warszawa 2013

Przypadająca w 2013 r. 150. rocznica wybuchu powstania styczniowego 1863–1864 była okazją do przypomnienia wydarzeń tego tragicznego okresu w dziejach narodu polskiego, w szerokim kontekście politycznym, społecznym, gospodarczym, kulturowym, a także do ponownych analiz i ocen, częstokroć niejednoznacznych, tak jak niejednoznaczne były motywy działań i postawy

ludzi żyjących w tamtym czasie. W dniu 3 VIII 2012 r. Senat RP przyjął uchwałę ustanawiającą rok 2013 Rokiem Powstania Styczniowego, wzywając tym samym instytucje państwowe i samorządowe wszystkich szczebli do godnego uczczenia tej rocznicy. Apel ten nie pozostał bez odpowiedzi. Liczne instytucje, urzędy, a także komitety honorowe powołane do organizacji obchodów zrywu 1863–1864 wyszły naprzeciw oczekiwaniom społecznym organizując wystawy, odczyty, konkursy i gry interaktywne; nad mogiłami poległych powstańców odbyły się apele, zapłonęły znicze. Opublikowano także szereg wydawnictw związanych z omawianą tematyką. Były to zarówno wznowienia istniejących już prac, jak i opracowania nowe, często towarzyszące organizowanym wystawom rocznicowym lub też prezentujące zbiory muzealne i archiwalne odnoszące się do powstania styczniowego.

W ten nurt wpisał się także omawiany album, wydany staraniem Narodowego Centrum Kultury, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie i Wydawnictwa Bellona. Jest to praca zbiorowa pod redakcją Aliny Jurkiewicz-Zejdowskiej, z obszernym wykorzystaniem zgromadzonych w Muzeum Wojska Polskiego zażytków z lat 1860–1865. Album poprzedza słowo wstępne dyrektora Narodowego Centrum Kultury Krzysztofa Dudka i przedmowa autorstwa Zbigniewa Wawra, dyrektora Muzeum Wojska Polskiego. Autorzy publikacji to pracownicy Muzeum Wojska Polskiego, specjalizujący się w dziedzinach omówionych w wydawnictwie. Trzon albumu stanowi 6 rozdziałów o tytułach: *Prolog* (A. Jurkiewicz-Zejdowska), *Walka* (dr Janusz Wesołowski), *Ubiory i oporządzenie powstańców* (Iwona Sobierajska), *Sprawa uzbrojenia w powstaniu styczniowym* (Roman Matuszewski), *Chorągwie powstania styczniowego* (Jarosław Pych), *Armia rosyjska w Królestwie Polskim. 1863–1864* (Katarzyna Bujak). Są to kompleksowe i syntetyczne eseje omawiające najważniejsze problemy historii tego okresu: sytuację w Europie i w Królestwie Polskim przed wybuchem powstania, przebieg zrywu 1863–1864 w kontekście politycznym i militarnym, rozważania dotyczące stanu powstańczego uzbrojenia, a także używanych przez powstańców chorągwi, których różnorodność w formie i treści oddaje charakter tego spontanicznego i w dużej mierze improwizowanego zrywu niepodległościowego. Zaprezentowano również ubiory i umundurowanie powstańców (z przytoczeniem tekstu instrukcji Wydziału Wojny Rządu Narodowego z 1. połowy 1863 r. — „Umundurowanie wojska”), którego detale niejednokrotnie nawiązywały do symboliki biżuterii patriotycznej z okresu poprzedzającego wybuch powstania. Ta ostatnia również znalazła w wydawnictwie poczesne miejsce. Szczególnie cenna dla miłośników wojskowości tego okresu jest prezentacja siły zbrojnej Rosjan (z wymienieniem składu i liczebności formacji wojskowych stacjonujących i skierowanych do Królestwa Polskiego), z którą musiały zmierzyć się słabo uzbrojone i niezbyt liczne oddziały powstańcze, walczące w warunkach walki partyzanckiej. W zakończeniu publikacji zamieszczono obszerne kalendarium wydarzeń, bitew i potyczek z okresu 1862–1864.

O szczególnej wartości albumu decyduje bogactwo ilustracji prezentujących zbiory zgromadzone w Muzeum Wojska Polskiego oraz staranna i efektowna szata graficzna. Większość rozdziałów poprzedzono, związanymi z nimi tematycznie, reprodukcjami rysunków Artura Grottgera z cyklu *Lithuania* („Przysięga”, „Znak”, „Bój”, „Duch”) oraz *Polonia* („Kucie kos”, „Bitwa”). Wykorzystano również akwarelę Juliusza Kossaka z cyklu „Projekty ubiorów powstańczych” z 1863 r.

Zamieszczone w albumie ilustracje są tłem dla rozdziałów poświęconych merytorycznym zagadnieniom związanym z różnymi aspektami powstania. Oto kilka przykładów: w rozdziale I przedstawiono fotografię albumową kółka polskich oficerów w Petersburgu (1860/1861), fotografię absolwentów Polskiej Szkoły Wojskowej w Genui i Cuneo (1861/1862), tableau z fotografiami 5 poległych (27 II 1861) i fotografie rysunków z cyklu *Warszawa I* Artura Grottgera (1861). Kolejny rozdział ilustrują liczne obrazy olejne z 2. połowy XIX w., m.in. Aleksandra Sochaczewskiego *Branka — pobór Polaków do armii carskiej* czy Antoniego Piotrowskiego *Patrol powstańczy* (1882), akwarele Juliusza Kossaka — *Ordynans*, *Scena z powstania 1863*; także fotografie, litografie czy drzeworyty. Zaprezentowano drukowane okólniki Rządu Narodowego powstania, rozkazy do wojska, odezwy, listy powstańczych dowódców. Rozdział III to przede wszystkim wizerunki ubioru i umundurowania członków partii powstańczych oraz detali tegoż ubioru (czapki, klamry, pasy, torby). W kolejnych dwu rozdziałach zamieszczono liczne ilustracje przedstawiające uzbrojenie powstańców: pistolety, rewolwery, strzelby, karabiny, sztucery, szable, kosy i lance oraz wizerunki chorągwi używanych przez oddziały powstańcze. Są to głównie rysunki dokumentacyjne Muzeum Wojska Polskiego z lat 30. XX w., m.in. chorągwi strzelców i kosynierów czy chorągwi oddziału województwa łęczyckiego. Rozdział poświęcony armii rosyjskiej ilustrują obrazy olejne, drzeworyty fotografie prezentujące różne formacje wojska rosyjskiego, portrety dostojników carskich, m.in. Dymitra Milutina czy Fiodora Berga oraz cesarza Aleksandra II. Jest tu także tableau z fotografiami rosyjskich generałów i polityków z 2. połowy XIX w. oraz jedna z licznie zachowanych fotografii z Zakładu Fotograficznego Karola Beyera w Warszawie, ukazująca Lejbgwardyjski Pułk Ułanów. Są to podoficerowie i szeregowi odznaczeni orderem św. Jerzego (ok. 1860 r.). Na wyklejkach umieszczono „Mapę Królestwa Polskiego podług najnowszych źródeł historycznych ułożoną i litografowaną w Zarządzie Ober-Kwatermistrza Wojsk w Królestwie Polskim, 1863”.

Znaczenie publikacji podkreśla Nagroda im. prof. Jerzego Skowronka dla autorów i wydawców z dziedziny historii i archiwistyki, którą omawiane wydawnictwo, jako jedną z dwóch przyznanych równolegle, otrzymało 17 V 2013 r. podczas 7. edycji Targów Książki Akademickiej i Naukowej. Album *Powstanie styczniowe* koresponduje z wydanym z okazji obchodów 150. rocznicy powstania styczniowego przez Archiwum Główne Akt Dawnych i Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych katalogiem wystawy „Mors sola victris, gloria victis” (Warszawa, 2012). Opracowane teksty oraz dobór ilustracji sprawia, że oba wydawnictwa doskonale się uzupełniają.

Dorota Lewandowska
(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)